

Світ. Без широкого соціокультурного та культурологічного фону шкільна освіта буде спрямована на “підготовку сучасних варварів”, як стверджує Д. Ортега: “Не можна бути культурним, освіченим тільки у фізиці чи математиці. Катастрофічність сучасної європейської ситуації в тому, що пересічний британець, француз, німець – люди неосвічені, вони не володіють життєвою системою відповідних сьогоденню уявлень про світ та людину. Такий пересічний персонаж – це новий варвар, що має відсталу позицію своєї епохи, архаїчний та примітивний порівняно із жорсткою актуальністю і наявністю її проблем. Цей новий варвар – це, перш за все, професіонал, більш усвідомлений, ніж будь-коли, проте і більш неосвічений, – інженер, лікар, водій, агроном, адвокат, учений” [6, с. 10]. Тому дослідник закликає формувати молоду людину, яка б знала минуле своєї нації, соціокультурний досвід свого народу, виконувала місію свого етносу, члена сучасної цивілізації. Вчений постійно веде пошук рішень, спрямованих на гармонізацію зв’язків між людиною та природою.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що соціокультурне спрямування географічної освіти привертає увагу вітчизняної та світової громадськості. Це пов’язано із загальною тенденцією розвитку соціокультурної парадигми в сучасній освіті та із самим змістом, навчальними й виховними особливостями шкільних курсів географії, з її полікультурним та етнокультурним спрямуванням, що залежить від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів.

Література

1. Гершунский Б.С. Философия образования / Б.С. Гершунский. – М. : Московский психолого-социальный институт : Флинта, 1998. – С. 11.
2. Шамова Т.И. Управление образовательным процессом в адаптивной школе / Т.И. Шамова, Т.М. Давыденко. – М. : Педагогический поиск, 2001. – С. 10–13.
3. Державна національна програма “Освіта. Україна ХХІ століття”. – К. : Райдуга, 1994. – С. 6–14.
4. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Освіта України. – 2004. – № 5 (500). – С. 1, 8–9.
5. Закон України “Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР “Про освіту”. – К., 1996.
6. Ортега Д. Місія Університету / Д. Ортега // Ідея Університету. Антологія. – Л. : Літопис, 2002. – С. 10.

ПАРФЬОНОВ М.П.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ТА ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ

Освіта є основою розвитку суспільства, тому питання, що пов’язані із забезпеченням її якості, мають провідне значення для держави. Сучасний етап соціально-економічного розвитку нашої країни зумовлює нові вимоги до якості професійної освіти. З огляду на затверджену указом Президента України “Національну доктрину розвитку освіти України у

XXI столітті”, Закони України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, де головною метою освіти визначено розвиток людини, можна стверджувати, що пріоритетом підготовки майбутніх фахівців є формування творчої, активної, самостійної і відповідальної за якість свого навчання особистості. Вирішальну роль у цьому відіграє самостійна робота студентів (СРС), яка, у свою чергу, має забезпечувати пізнавальну та творчу активність особистість.

Сутність самостійної роботи студентів, а також її наукові, теоретичні та методичні засади викладені в працях А.С. Макаренка, К.Д. Ушинського, В.О. Сухомлинського, С.Т. Шацького та інших. У працях С.І. Архангельського, А.М. Алексюка, Ю.К. Бабанського, В.А. Козакова, І.Я. Лернера, В.О. Онищука, П.І. Підкасистого, М.М. Скаткіна визначено підходи до організації самостійної роботи студентів. Наукові праці Б.Г. Ананьєва, В.М. Володька, Є.О. Климова, О.М. Леонтьєва, О.М. Пехоти, С.Я. Рубінштейна, В.В. Рибалки, П.І. Сікорського, І.Е. Унт та інших дослідників заклали основи індивідуалізації й диференціації навчання в цілому та самостійної роботи студентів зокрема.

Актуальною залишається проблема підвищення результативності самостійної роботи студентів у нових умовах функціонування вищої школи, оскільки: з одного боку, змінюються пріоритети щодо цілей вищої школи (формування творчої, активної, самостійної, відповідальної, зацікавленої в якісному навчанні особистості тощо), а з іншого – організація СРС будується переважно з урахуванням зовнішніх факторів, а саме: дидактичних умов навчання (методів, форм, дидактичного забезпечення).

Мета статті – розкрити та обґрунтувати вплив самостійної роботи студентів на розвиток творчої та пізнавальної активності особистості.

Самостійна робота студента займає визначальне місце в процесі перебудови підготовки фахівців у педагогічних ВНЗ. Організація цього виду навчальної діяльності поєднана з рядом досить складних педагогічних проблем. Спробуємо перелічити деякі з них.

Насамперед, це відсутність чітких методик з прищеплення навичок самостійної роботи з визначення реального бюджету часу студентів та його раціонального використання, виявлення оптимальної комбінації навчально-пізнавальної й наукової роботи студентів у цілісному навчальному процесі вищої школи. Найчастіше у навчальному процесі ВНЗ відсутня диференціація характеру самостійної роботи залежно від специфіки навчального предмета й спеціальності. Крім того, не завжди простежується цільова практична функція окремої досліджуваної дисципліни, тим більше в контексті наукової актуальної проблематики. Недостатньо акцентується увага на підготовці викладача, здатного шляхом застосування активних методів навчання організувати творчу самостійну діяльність студента, допомагати йому у виборі професійних орієнтирів. І це далеко не всі проблеми сучасної вищої школи щодо організації творчої самостійної роботи студентів.

Іншим не менш важливим аспектом самостійної роботи є розвиток навичок творчості, пізнавальної активності, самостійності й системності

мислення для необхідності успішного розв'язання життєвих і професійних завдань, з якими неминуче зіткнуться молоді фахівці.

Зазначимо, що тривалий час проблему самостійної роботи розглядали в рамках процесу навчання в школі. Стосовно навчального процесу ВНЗ проблему почали вирішувати набагато пізніше. Однією з перших праць такого роду щодо організації самостійної роботи з фізики було дослідження Л.Б. Штрапеніна. Пізніше, у 1969 р., проблема організації самостійної роботи студентів обговорювали на I республіканській міжвузівській науково-методичній конференції в м. Кишинев.

Починаючи з 1970-х рр., різні аспекти організації й проведення самостійної роботи студентів висвітлюються в збірниках наукових праць [5; 6 та ін.].

Розвиток самостійності як людської якості привертає увагу дослідників усіх сфер і напрямів, найчастіше розглядається у площині активних і самостійних творчих пошуків особистості.

Посилення інтересу широкої громадськості до проблем виявлення самостійності особистості як інтегральної її якості є цілком закономірним в умовах демократичної трансформації суспільства, переорієнтації найважливіших суспільних інститутів на самостійне вирішення питань, що пов'язані з розвитком потенційних творчих можливостей людини.

Інтерпретація сутності поняття “самостійність” набула висвітлення в науковій літературі, що свідчить про намагання дослідників розкрити суспільно-історичну природу й зумовленість самостійності, її зв'язок з процесом нагромадження цього суспільно-історичного досвіду на різних етапах і в різних умовах розвитку особистості.

У багатьох дослідженнях самостійна робота студентів розглядалася лише в аспекті її активізації. Для поліпшення експериментальної підготовки студентів самостійна робота розглядалася в плані її інтенсифікації, яка передбачає не тільки посилення діяльності викладача з підвищення активності студентів, а й розв'язання всього кола питань, що стосуються підвищення якості та ефективності самостійної роботи.

Аналізуючи підходи до визначення сутності самостійної роботи, можна простежити, що її роль у навчальному процесі стали усвідомлювати давно. Ще Ф.А. Дістервег [3], розглядаючи ідею розвитку розумових сил учнів, відзначав: “Розвиток і освіта жодній людині не можуть бути дані або повідомлені. Всякий повинен досягати цього власною діяльністю. Те, чого людина не набула шляхом своєї самостійності, – не його” [3, с. 236].

Однак досі не усвідомлюється, що саме поняття “самостійна робота” наповнюється змістом тільки у випадку, якщо визначена конкретна педагогічна система, у якій воно розглядається. Усі наведені дефініції самостійної роботи студентів, по суті, зводяться до одного: “...коли учні виконують свою діяльність без безпосереднього керівництва з боку педагога, говорять про те, що в навчальному процесі застосовується метод самостійної роботи”. Однак такий підхід до визначення самостійної роботи не може бути

задовільним у системі розвивального навчання, тому що він виходить лише з форми організації навчального процесу, а не його сутнісної сторони.

Тому в працях А.В. Петрова [7] зазначається, що самотійна робота суб'єкта не вичерпується ні фактом відсутності педагога, ні навіть здатністю виконати ті чи інші завдання без допомоги вчителя. Вона включає більш істотну здатність: без будь-якої допомоги, свідомо ставити перед собою ті або інші завдання, цілі, планувати свою діяльність та реалізовувати її [7]. Саме такий підхід до розуміння самотійної роботи учнів надає право відносити його до системи розвивального навчання, яке в науковій школі розвивального навчання професора А.В. Петрова визначається як формування здатності учнів до самоосвіти, самовиховання, саморозвитку, свідомої регуляції особистісної активності.

Самотійність навчання у зв'язку із цим є головним показником досягнення мети розвивального навчання. Враховуючи все це, ми зупиняємося на такому тлумаченні поняття "самотійна робота": це таке навчання, яке визначається здатністю учнів свідомо ставити перед собою ті чи інші завдання, цілі, планувати свою діяльність, здійснювати її та рефлексувати. Враховуючи, що кожний елемент, який характеризує таку діяльність, формується й розвивається в процесі навчання, самотійну роботу слід розглядати як рівневе поняття: репродуктивна, продуктивна й творча робота.

При визначенні сутності самотійної роботи ми виходили з положення про те, що якості особистості (інтелектуальні, емоційні й вольові) є соціально зумовленими й індивідуально вираженими.

Це означає, що й така властивість особистості, як творча самотійність, формується в процесі освіти та виховання. Сучасний стан дослідження проблеми дає змогу говорити про три найбільш суттєвих компоненти творчої самотійності: мотиваційний, змістовно-операційний та вольовий.

Склад компонентів творчої самотійної діяльності можна подати схематично (див. рис.).

Усі ці компоненти взаємозалежні та взаємозумовлені, і в реальному процесі навчання їх неможливо розчленувати. Розподіл перелічених компонентів можна провести лише умовно з метою поглибленого вивчення сутності досліджуваного поняття.

Розглянемо зміст кожного з компонентів.

Мотиваційний компонент. Мотив являє собою спонукання, яке зумовлює цілеспрямовану діяльність. Сам же мотив виникає на основі потреби й формується в процесі усвідомлення учнем суперечності між потребою у творчості й неможливістю її задовольнити самотійно.

Другим компонентом самотійної діяльності є *змістовно-операційний*. Він містить у собі володіння студентом системою провідних знань і способів навчання.

Сформоване стійке прагнення до поповнення знань і оволодіння новими способами діяльності можливо тільки за умови опанування певною системою базових знань, якщо студент має вміння самотійно їх здобува-

ти. Базовими є такі, що становлять основу для оволодіння новими знаннями і є стрижневими в самій науці.

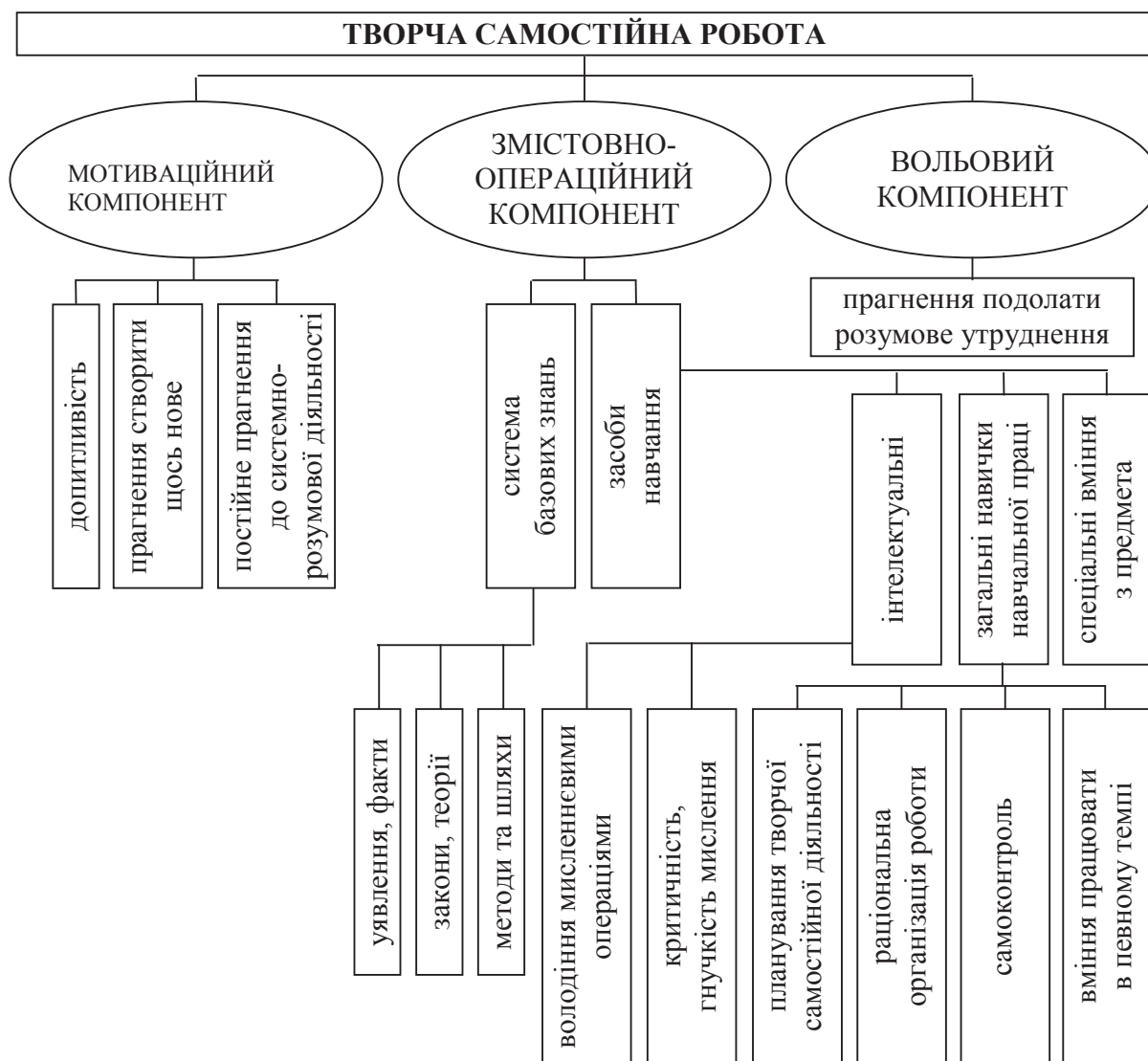

Рис. Компоненти творчої самостійної діяльності

Оволодіти знаннями – це не тільки зрозуміти та запам'ятати, а й уміти застосовувати для розв'язання практичних завдань, уміти перенести знання й спосіб діяльності в нову ситуацію.

Основним засобом досягнення такого результату є організація самостійної роботи студентів. До складової *змістовно-операційного* компонента також зараховують такі способи навчання: інтелектуальні, загальні й спеціальні. До інтелектуальних способів – володіння такими розумовими операціями, як порівняння, зіставлення, аналіз, синтез тощо.

Самостійність студентів у навчальній діяльності пов'язана з формуванням у них навичок навчальної праці. До компонентів загальних навичок належать: вміння планувати самостійну роботу, раціонально її організувати, здійснювати самоконтроль і працювати в певному темпі.

Сформувати у студента творчу самостійність можна тільки за умови, якщо особистість навчиться долати труднощі в процесі оволодіння знаннями, а також на етапі їх застосування. Вольові процеси органічно пов'язані з діяльністю, “задатки волі закладені вже в потребах як вихідних спонуканнях людини до дії”. Отже, мотиваційний і змістовно-операційний компоненти самостійної діяльності найтісніше пов'язані з вольовими процесами.

Враховуючи роль викладача в організації самостійної роботи, очевидним є й те, що неможливо будувати організацію самостійної діяльності студентів без урахування їх потреб. У зв'язку із цим виникає питання, наскільки самі учні задоволені власною самостійною роботою.

Дослідження останніх років доводять, що кожний третій студент не задоволений обставинами організації самостійної роботи, її результатами, зворотним зв'язком з викладачами, контролем.

Як позитивні моменти в організації самостійної роботи студенти відзначають надання їм можливості творчої самореалізації особистості; можливості спробувати себе в ролі педагога; пізнання нового як одержання додаткових знань; розвиток культури мислення; більш глибоке освоєння матеріалу; розвиток індивідуальних якостей особистості; вироблення власної точки зору щодо досліджуваного питання, а також можливість для спілкування з товаришами в спільному навчанні.

Отже, студенти відзначають позитивні моменти й з погляду навчальної функції самостійної роботи, й інтелектуального розвитку, і самореалізації особистості й педагогічного задоволення. Поряд із цим існує ряд труднощів, з якими стикаються студенти в процесі самостійної роботи (відсутність необхідних умінь самостійно працювати; недостатність вміння пов'язувати теоретичні знання із практикою тощо). Це свідчить про те, що проблема організації самостійної роботи стоїть досить гостро. З метою зміни становища необхідно збагатити цілі й зміст самостійної роботи, що дасть змогу змінити мотивацію у студентів. При цьому змінюються й основні орієнтири самостійної діяльності.

У цей час основна частина навчального часу студентів припадає на навчальні аудиторні заняття. Обсяг їх традиційно великий, і студенти через брак фізичних можливостей і реального бюджету часу не в змозі займатися регулярно й відповідально.

Однак в умовах інтенсифікації сучасного освітнього процесу досягти цього шляхом застосування тільки традиційних засобів навчання неможливо. З огляду на це доцільно використовувати активні методи, зокрема, ділові ігри, високий творчий потенціал яких здобув широку підтримку педагогічної й методичної громадськості. Їхнє застосування дає змогу організувати творчу самостійну роботу студентів, пропонуючи завдання пізнавально-пошукового характеру; створювати умови для активного й самостійного засвоєння нових знань. Не менш важливо, що використання активних методів навчання змінює стереотип традиційного освітнього процесу, коли студент лише відтворює те, що повідомляється в лекціях, при цьому не ви-

никає установки на активну самостійну роботу. У результаті студенти, вивчивши теорію, не вміють застосувати свої знання на практиці.

Отже, в умовах сьогодення перед педагогами й дослідниками в рамках організації самостійної роботи стоять завдання з розробки такої системи навчання, за якої у студентів з'явиться інтерес до самостійного здобування знань, до самостійного розв'язання нестандартних завдань, що дасть змогу формувати такі якості особистості, як самостійність і відповідальність.

Звернемося до генези самостійної роботи й творчого розвитку особистості.

Проблема розвитку творчого самостійного педагога характерна для всіх періодів вузівської освіти. Однак напрями дослідження цього питання, інтенсивність, глибина й широта різні. Так, у концепціях Дж. Дьюї, Я.А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо та інших прослідковується спонтанний прояв самостійності й творчої діяльності.

У вітчизняній педагогіці проблеми організації творчої самостійності досліджували М.І. Пирогов, К.Д. Ушинський та ін.

Проблемам розвитку творчої самостійної роботи в ракурсі засвоєння накопиченої людством культури приділяли увагу Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, але лише останнім часом проблема сформувалася у вигляді спеціального об'єкта вивчення.

Для теперішнього часу характерний попит на творчого самостійного педагога, а значить, зростає інтерес до формування й розвитку творчої самостійності особистості в педагогічному процесі.

Для цього в педагогіці розробляється загальна теорія творчості – теорія становлення творчої самостійної особистості в педагогічному процесі, яка в цей час перебуває в стадії інтенсивного розвитку. У зв'язку із цим очевидна необхідність уточнення поняття “самостійна робота”, вивчення сутності СРС у навчальному процесі.

Виділенням типів самостійних робіт займалася багато дидактів. Прогресивні педагоги дореволюційної Росії висували вимоги до перебудови методів навчання в напрямі розвитку активності, самостійності й ініціативи учнів, виховання їх творчого мислення та вмінь практичного характеру.

Ці вимоги послідовно виконуються зараз у вітчизняній вищій школі. Значний внесок у теорію й практику питання зробили дослідники Б.П. Єсіпов, П.І. Підкасистий, А.В. Усова та ін. Однак і сьогодні відсутнє єдине визначення поняття “самостійна робота”. Так, П.І. Підкасистий визначає її як “засіб організації й виконання певної діяльності відповідно до поставленої мети”.

У зв'язку із цим він виділяє характеристики самостійної роботи, відзначаючи, що цей засіб навчання є найважливішою умовою самоорганізації й самодисципліни, оволодіння методами пізнавальної діяльності; виробляє психологічну установку на самостійне систематичне поповнення своїх знань і вироблення вмінь орієнтуватися в потоці наукової й політехнічної інформації при вирішенні нових пізнавальних завдань.

Вищезазначений підхід, на наш погляд, розкриває не всі істотні характеристики самостійної роботи. Спроби дати визначення поняттю “самостійна робота” зустрічаються також і в Р.Б. Срода, який розуміє під СРС таку діяльність учнів, яку вони виконують, виявляючи максимум активності, творчості, самостійного судження, ініціативи.

Однак учні можуть не завжди виявляти ці якості в самостійній діяльності. У теорії й практиці вищої школи зустрічаються найрізноманітніші визначення самостійної роботи. Одні дослідники, ототожнюючи її із самостійною діяльністю, вважають, що самостійна робота в структурі навчального процесу у ВНЗ виступає в системі лекційних, практичних занять, лабораторних робіт і семінарів, у ході сприйняття та самостійного осмислення студентами повідомлюваної викладачем інформації, відтворення її, участі в розв’язанні завдань, розрахункових роботах тощо.

Інші самостійною роботою студентів вважають тільки таку, у ході якої студент без допомоги викладача самостійно продумує, аналізує й узагальнює навчальний матеріал, перевіряє свої висновки та результати.

Нарешті, треті, займаючи формальну позицію, всю свою увагу концентрують на розподілі навчального навантаження студентів на обов’язкові заняття й позааудиторну роботу, кваліфікуючи тільки останню як самостійну.

У дидактиці вищої школи *самостійна робота студентів* розглядається як основний шлях забезпечення творчої активності студентів у навчальному процесі. Вона розвиває у студентів ініціативу, завзятість у досягненні мети, виробляє вміння самостійно аналізувати факти і явища, вчить самостійно мислити, що приводить до творчого розвитку.

Самостійна робота є головним засобом перетворення здобутих знань у вміння й навички.

Висновки. Продумана організація самостійної роботи студентів дає змогу вирішувати такі завдання: розвивати творчу активність, спостережливість, логічне мислення; виховувати культуру розумової й фізичної праці, самостійно працювати, продуктивно й з інтересом прагнути до досягнення поставленої мети; готуватися до вдосконалення в обраній професії після закінчення ВНЗ.

Вищеокреслений вид діяльності відіграє вирішальну роль у формуванні особистості майбутнього фахівця, будучи необхідною умовою розвитку його потенційних можливостей виконання творчої діяльності. При цьому самостійна робота повинна забезпечити не тільки засвоєння студентами знань, а й допомогти формуванню навичок самостійного їхнього надбання.

Література

1. Алексюк А.М. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання / А.М. Алексюк, А.А. Аюрзанайн, П.І. Підкасистий та ін. – К., 1993. – 245 с.

2. Виговська О.І. Творча педагогічна діяльність в цілісному навчально-виховному процесі : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О.І. Виговська. – К., 1995. – 25 с.
3. Дистервег Ф.А. Избранные педагогические сочинения / Ф.А. Дистервег. – М. : Учпедгиз, 1956. – 374 с.
4. Євдокимов В. Технологія організації самостійної роботи студентів в умовах особистісно орієнтованої освіти / В. Євдокимов, В. Луценко // Педагогіка і психологія. – Вип. 28.
5. Некоторые тенденции самодеятельной активности учащейся молодежи : тезисы докладов и сообщений к респ. науч.-метод. конф., (21–22 ноября 1989 г.) / [редкол.: А.М. Меренков и др.]. – Свердловск : НРУ, 1989. – 75 с.
6. Нетрадиционные формы и методы обучения и контроля качества знаний : межвузовский сборник научных трудов / под ред. Н.П. Макаркина. – Саранск : Изд. Мордовского ун-та, 1994. – 218 с.
7. Петров А.В. Самостоятельная познавательная деятельность в системе развивающего обучения / А.В. Петров, О.В. Петрова, Л.В. Цулая // Наука, культура, образование. – 2001. – № 8/9. – С. 150–154.

ПЕРЕТЯГА Л.Є.

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ДИДАКТИЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Поширення процесів глобалізації та збільшення останнім часом кількості конфліктів на міжетнічному ґрунті сприяли виокремленню нового напрямку – полікультурної освіти, яка в деяких країнах є невід’ємним складником державної політики. Актуальність такої освіти для багатьох країн світу зумовило введення в науковий обіг термінів “полікультурна освіта”, “мультикультурна освіта”, “багатокультурна освіта”, які, хоча й мають різне походження – грецьке, латинське, російське, відповідно, з лінгвістичної точки зору позначають одне й те саме поняття [2]. Результатом такої освіти є *полікультурна компетентність* особистості, що ґрунтується на теоретичних знаннях та об’єктивних уявленнях про етнокультурне різноманіття світу, що реалізується через уміння, навички й моделі поведінки, які забезпечують взаємодію з представниками різних народів і культур на основі позитивного (толерантного) ставлення до них, а також у процесі набуття досвіду міжкультурної взаємодії, що, у свою чергу, сприяє ефективній міжетнічній взаємодії в сучасному полікультурному середовищі. Володіння особистістю полікультурною компетентністю дає змогу жити та продуктивно співпрацювати з представниками різних народів і культур як у межах самої поліетнічної держави, так і в сучасному багатокультурному світі взагалі.

Враховуючи, що ефективність педагогічного процесу закономірно залежить від умов, у яких він відбувається, виникає необхідність з’ясування, за яких саме умов досягається успішність формування такого складного інтегрованого особистого утворення, як полікультурна компетентність.